

Bloedroes

Over onmodern geluk

Jan Verplaetse

UITGEVERIJ NIEUWEZIJD'S

Woord vooraf

Dit boek draag ik op aan Assenede, de plek waar ik sinds 2002 werk en woon. Het weidse polder- en krekenlandschap, de vrienden en markante figuren, het platteland, de beesten, de dijken met hun ruigtes porden me aan om van mijn zoektocht een boek te maken. Op de moeilijke momenten, die talrijk waren, bracht dit dorp me terug in de juiste stemming. Mocht ik in de stad zijn blijven wonen, dan was dit boek er niet gekomen of zag het er helemaal anders uit. Ook staat Assenede voor dat plekje op de dijk dat ik met mijn vrouw Isabelle deel. Dit boek is tevens een ode aan haar liefde, geduld, smaak, humor en levensfilosofie. Hoe vaak heb ik mijn gedachten niet aan haar kijk getoetst? ‘Niet genoeg!’ hoor ik haar nu al zeggen, ‘Wat zoekt een filosoof het geluk toch ver, terwijl het gewoon voor het rapen ligt!’ Bondiger kun je dit boek niet samenvatten.

Hoewel dit bloedboek meerdere lagen bevat, gaat het in essentie over geluk. Geen alledaags geluk maar filosofisch geluk, als zoiets al bestaat. Het onderwerp, de stijl en zelfs de onderliggende thematiek verschillen grondig van mijn vorige werken. Weinig mensen verwachtten dat ik een boek zou schrijven over de vraag welk geluk de moderniteit nog toelaat. Is alle geluk vluchtig of bestaat er nog zoiets als een diepe ervaring van ultiem geluk? Ik hoop dat de verrassing positief uitvalt. Net als in mijn vorig werk combineer ik weer verschillende disciplines: geschiedenis, theologie, filosofie en wetenschap – van hematologie via psychologie naar *cultural studies*. Ik rijg opnieuw informatie uit uiteenlopende kennisdomeinen aan elkaar tot een leesbaar geheel bedoeld voor een breed publiek. In een boek over de fascinatie voor bloed is dit samenbrengen van ver-

schillende disciplines vanzelfsprekend. Onze houding tegenover dit vocht is even veelzijdig als dat lichaamsvocht zelf. Maar uiteraard ben ik een leek op de meeste van die terreinen en moest ik vertrouwen op de hulp van deskundigen. Veel dank gaat uit naar de vele specialisten die mijn vragen beantwoordden: Dominique Adriaens, Stephan Arntz, Jan Bremmer, André Caulier, Mark Cavaliers, Mariella Debillé, Dirk de Korte, Jelle De Schrijver, Johan De Smedt, Delphine De Smet, Ellen de Visser, Theo De Vuyst, Kristin Duysters, Raf Francken, Olivier Gomme, Bas Haring, Kurt Houf, Annelies Lannoy, Matthias Laske, Geerd Magiels, Laura Meijer, Koen Mertens, Christel Moons, Vivian Nutton, Mark Post, Monique Smeets, Paul Stengers, Stanley Stowers, Vincent Vandenberg, Soraya Vandenbroucke, Jack Van Messel, Mark Van Overveld, Lien Van Speybroeck, Wim Verbeke, Marieke von Lindern, en nog vele anderen die ik met mijn vragen lastig viel maar ik intussen vergat. Bijzondere dank gaat naar mijn vriend en collega Danny Praet die het volledige manuscript kritisch doorlas en uitvoerig becommentarieerde.

Inhoud

Inleiding 9

DEEL I – Bloedmagie 31

- 1 Bloedmist 33
- 2 Offerbloed 56
- 3 Kwaad bloed 78
- 4 Rode urine 96

DEEL 2 – Bloeddorst 133

- 5 Haemothymia 135
- 6 Wilde oorsprong 166
- 7 Signaalstoffen 194

DEEL 3 – Filmbloed 223

- 8 Bloedhuiver 225
- 9 Subliem bloed 248
- 10 Bloedeloos 270

Slot 289

- Noten 295
- Literatuur 309
- Index 331

Inleiding

Ondersteboven

Ik was een student filosofie van net geen twintig jaar toen ik de keldertrap afdaalde van het ouderlijk huis waar ik toen nog woonde. Wat ik er precies zocht ben ik kwijt. Maar wat ik er meemaakte, vergat ik nooit meer. Het zou mijn leven en mijn denken veranderen. Ik zou er ooit een boek mee beginnen. Daar beneden in die kelder hing dat dode dier. Ondersteboven. Met de kop naar beneden en de poten omhoog. Zonder pels en ingewanden, beide poten doorboord met een vleeshaak die aan een waterleidingbuis was bevestigd. Een kloeke haas. Dat dode beest hing er al een paar dagen te adelen, zoals dat zo mooi heet, met het oog op het familiekerstmaal. Dit exemplaar kende ik niet. Andere gevilde hazen had ik wel al gezien. In diezelfde kelder. Ik kende de zure geur en bijna paarse kleur van de marinade waarin de versneden vleesstukken in een mengsel van wijn, azijn, ui en kruidnagel dagen lagen te weken. Ik herinnerde mij de braadlucht van de ferme hazenbillen die je in boter afbakte voordat je die stukken in de gezeefde marinade te sudderen zette. Ik wist af van het ritueel waarbij je de geplette hazenlever door een zeef haalde om het suddervocht tot saus te binden. Ook de merkwaardige toevoeging van fondantchocolade om de saus zoeter en donkerder te maken was me bekend. Een haas in zijn blootje, dat kende ik. Wat me die keer zo ontzettend trof was niet de haas zelf, maar het hazenbloed dat zachtjes uit de mond van dat beest druppelde en terecht kwam in een wit schaaltje dat het bloed netjes op-

ving. Onder het schaalte lag een stuk krant om de bloedspatten binnen welvoeglijke perken te houden.

Wat deed dit bloed met mij? Het meest verrassende was dat ik totaal geen angst, afschuw of walging voelde. Wel integendeel. Ik had zin om het bloed aan te raken. Met mijn vinger in het schaalte met bloed te roeren. Het naar mijn gezicht of mond te brengen en ervan te proeven. Ik wilde het bloed ruiken, voelen en smaken. Als een prehistorisch grotkunstenaar wilde ik met rode vingers tekeningen op de witte keldermuren maken. Ik voelde opwinding en bevond mij in een roes. Maar bovenal ervoer ik een eindeloze fascinatie voor dit rode lichaamsvocht dat uit de keel van de haas rolde en een rood plasje vormde. Ineens begreep ik waarom bloed doorheen de geschiedenis zo'n enorme aantrekkingskracht had. Bloed staat centraal in vele rituelen, van heidense offers tot de christelijke mis waarbij de priester Jezus' bloed drinkt – al is dat natuurlijk maar wijn. Bloed staat centraal in het jagen op wilde beesten en het slachten van tamme dieren. Zonder het vergieten van bloed is jagen, het kweken van dieren en het eten van vlees onmogelijk. Bloed wordt vergoten bij het voeren van oorlogen en het plegen van andere gewelddadigheden. Bloed roept om wraak en wraak roept om bloed. Ineens begreep ik dat zonder bloed er helemaal niets aan deze dingen was. Dat dankzij bloed deze handelingen hun emotionele lading en diepe betekenis kregen. De bloedroes die ikzelf op de keldertrap ervoer, verklaarde meteen waarom mensen zo opgingen in religie, jacht, geweld, spel of gastronomie. Omdat bloed ons in een roes brengt en dronken maakt, zoeken we het op en willen we er meer van. Het maakt ons gelukkig. De diepere betekenis van bloed werd me onthuld. Dit was, naar het gelijknamige kelder verhaal van de Argentijnse schrijver Jorge Luis Borges, mijn *Aleph*, mijn mystieke kelderervaring – waarbij het diepe inzicht niet van een kristallen bol kwam waarin je het hele universum overzag, maar van een gevilde haas waarvan het bloed als uit een lekkend kraantje in een schaalte tikte.

Bloed had een bijzonder effect op mij. Emotioneel en verstandelijk. Het benevelde me en bracht tegelijk inzicht in zaken die ik voorheen niet goed begreep. Het bracht meer licht in de duistere

Joseph Beuys, plastic houdertje met hazenbloed (1971-1979), 4 cm². Uit Schellmann, J. (1997). *Joseph Beuys. Die Multiples. Werkverzeichnis der Auflagenobjekte und Druckgraphik* (München: Schellmann), 244.
© Pictoright Amsterdam, 2016.

kant van onze menselijke natuur. Onze meer irrationele aard. Maar bloed had ook een effect op anderen. Ik was lang niet de enige die in een bloedroes geraakte. Later stelde ik vast dat het aantal kunstenaars dat gefascineerd is door bloed en met bloed werkt niet te tellen is.¹ Het dichtst bij mijn kelderervaring stond wellicht de Duitse kunstenaar Joseph Beuys, die met gedroogd hazenbloed tekende, dode hazen in zijn performances gebruikte en altijd een driehoekig plastic houdertje met hazenbloed op zak had.² Mocht ik mezelf

meer kunstenaar dan filosoof voelen, ik had ongetwijfeld hetzelfde gedaan. Ook wetenschappers getuigden over dit bloedeffect. Meer dan vijftien jaar na die bloedroes las ik het rapport van een Zwitserse criminoloog, Rodolphe Archibald Reiss, een grondlegger van de forensische wetenschap, over gruweldaden begaan door Oostenrijks-Hongaarse soldaten in een Servisch dorp bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. In dat rapport las ik het volgende fragment:

bij het zien van bloed trad er een verschijnsel op dat ik talloze malen heb kunnen waarnemen: de mens verandert in een bloeddorstig beest. Deze troepen werden bevangen door een ware vlaag van collectief sadisme.³

Over dit verschijnsel dat *bloedlust* heet – een bloedroes die in agresie, wreedheid en destructie omslaat – heb ik intussen vele verhalen gelezen, maar dat van Reiss was het eerste dat ik las. Toen werd me duidelijk dat bloedroes geen fenomeen is dat je alleen waarneemt in een bepaalde periode of streek, laat staan in een Belgische kelder. Die verhalen gaan van de oudheid tot de moderniteit, van het zuiderse Griekenland tot het noordelijke Duitsland, als we ons tot Europa beperken. Overall en altijd duikt dit soort verhalen over het krachtige effect van bloedcontact op. Intussen werd me ook duidelijk dat bloedlust geen fenomeen is dat zich alleen in oorlogen voordoet. Ik heb verhalen over het opwindende effect van bloed tijdens jachtpartijen, in slachthuizen, tijdens het beoefenen van of zelfs kijken naar vechtsporten, tijdens massamanifestaties die ontsporen. Bij conflict en geweld verandert bloedroes in bloedlust, waardoor mensen uitzinnig worden na contact met bloed. Het bloed windt hen zodanig op dat ze veranderen in wilde dieren die genieten van buitensporig geweld en verlangen naar meer bloedvergieten. De vergelijking met een dier mag je trouwens letterlijk nemen. Bloedlust is geen menselijk privilege. Er zijn verhalen over bloedlust bij paarden, runderen, honden, luipaarden, chimpansees, haaien, wolven, beren, olifanten en zelfs leguanen. Eenmaal die dieren mensenbloed of bloed van een ander dier hebben geproefd, willen ze er meer van en vallen ze aan om meer te krijgen. Bloed

laat ook dieren niet onverschillig. Het windt ook hen op. Het maakt ook hen agressief.

Nuchtere twijfel

Het effect dat bloed op mij had in die kelder was niet uitzonderlijk. Bloedroes was een vaak waargenomen fenomeen. Er zijn vele verhalen over. Maar verhalen bewijzen niets als ze onbetrouwbaar zijn. Als ze beweringen bevatten die je niet uit de getuigenis zelf kunt afleiden. Hoe deskundig Reiss ook was, hij was zelf niet bij de gruweldaden aanwezig. Dat het zien van bloed tot bloedlust leidde en voor collectief sadisme zorgde, is iets wat hij zelf niet waarnam. Misschien had hij het van horen zeggen of dacht hij dat bloedlust in die omstandigheden optrad. Hij kwam op de onheilspijk aan wanneer het verschrikkelijke bloedbad al had plaatsgevonden. Of bloed echt kon opwinden, was niet bewezen. Het kon iets zijn waarin we graag geloofden.

Over bloedlust heerst veel scepsis. Het is tekenend dat twee vooraanstaande geschiedkundigen hun boeken beginnen met een bloedlusttafereel, maar dat de ene historicus veel geloof hecht aan dit fenomeen terwijl de andere dit effect afdoet als klinkklare fictie. *The cultivation of the hatred* (1993) van de Amerikaanse psychoanalytische historicus Peter Gay vangt aan met een getuigenis van de Engelse komische schrijver Jerome K. Jerome die rond 1900 een *Mensur* in Duitsland bijwoonde. Mensuren waren degengevechten onder Duitse studenten die er nogal bloederig aan toe gingen. De degens kruisten niet alleen het metaal maar ook nogal wat studentenvlees, wat wonden en littekens opleverde waar ze later wel best fier op waren. Jerome beschreef zo'n wedstrijd in een oververhit studentenlokaal waar het bier rijk vloeiende en merkte op:

wanneer het bloed begint te vloeien en de zenuwen en spieren bloot kwamen te liggen, ervoer ik een mengeling van walging en medelijden. Maar vanaf het tweede duel, zo moet ik bekennen, verdwenen mijn verheven gevoelens en vanaf het mo-

ment dat het derde duel aangekondigd werd en de ruimte gevuld was met die vreemde hete geur van bloed, begon ik – zoals de Amerikaanse uitdrukking luidt – de dingen rood te zien. Ik wilde meer. Wanneer ik naar de gezichten rondom mij keek dan zag ik mijn eigen sensatie weerspiegeld. Als het al een goede zaak is om bloeddorst bij moderne mensen op te wekken, dan is de *Mensur* een nuttige instelling.⁴

Gay is in de wolken met deze getuigenis. ‘This is an extraordinary confession.’ Ze verrast hem omdat ze zo open en ongcensureerd is. Eindelijk durft iemand te zeggen dat bloed een opwindend effect heeft dat mensen bedwelmt en bloeddorstig maakt. Zo’n inkijsje in de bestiale natuur van de mens is zeldzaam, zo zeldzaam dat het perfect past, zo moet Gay gedacht hebben, om er een boek mee te beginnen. Het dierlijke onbewuste spreekt de beschaafde lezer hier rechtstreeks aan. Die kans laat een freudiaan niet liggen.

Heel anders begint het boek van de Amerikaanse historicus Robert A. Nye (1975) over een Franse grondlegger van de massapsychologie: Gustave Le Bon. Hij begint met een getuigenis van premier Georges Clemenceau over een uiterst gewelddadig moment tijdens de Parijse Commune (1871). In deze korte maar felle burgeroorlog nemen revolutionairen op een bepaald ogenblik de generaals Lecomte en Thomas gevangen in Montmartre (Parijs) waar een menigte ze enkele dagen later gruwelijk vermoordt. Over die moordpartij getuigde Georges Clemenceau, toen nog burgemeester van Montmartre, het volgende:

Ze gingen allemaal te keer als wilde beesten zonder te beseffen wat ze deden. Ik zag toen het verschijnsel dat bloeddorst genoemd kan worden.⁵

Nadat beide generaals gedood waren, schond de menigte de lijken. ‘Verzadigd of misselijk van hun eigen gewelddadigheid stroomden de mensen snel weg, de Rue de Rosier in een spookachtige stilte achterlatend.’ Nye steekt de draak met die getuigenis van bloedlust, die in elke biografie over Clemenceau en elk populair historisch

werk over de Parijse commune opduikt. Wat de lezer niet weet, is dat Clemenceau bevriend was met Gustave Le Bon, die de psychologie van massa's bestudeerde omdat hij de kracht van menigtes enorm vreesde. Alles wat een morrende, betogende of revolterende menigte in diskrediet bracht, kon hij goed gebruiken. Dat collectief protest individuen verdwaaide tot hersenloos gepeupel dat in een massa alleen op dierlijke instincten dreef, kwam goed van pas. Zulke bloeddorstige dieren hoefde je niet ernstig te nemen. Hun protest moest je gewoon verbieden, wilde je bloedbaden vermijden. Volgens Nye is deze getuigenis van bloedlust een retorisch cliché dat steunt op een gevaarlijke fictie. Wie mensen als roofdieren ziet, maakt er uiteindelijk jacht op.

Een onmodern vocht

Berust dit effect van bloed op fantasie? Ik was als student geen onbeschreven blad. Bloed gaf me iets wat de moderniteit mij niet gaf: 'Blut ist ein ganz besonderer Saft' (Goethe).⁶ Een mysterieuze vloeistof. Een contactpunt naar een andere wereld, die niet alleen bestond uit de atomen en moleculen die de wetenschap ontrafelde en de technologie nabootste, maar die diepere betekenis gaf. De moderniteit was ongenadig geweest voor bloed. Ze had bloed zijn toverkracht ontnomen. Draaide in de premoderne geneeskunde nog alles om bloed, zelfs in die mate dat een arts geen enkele ziekte kon vaststellen of genezen zonder aderlaten, in de moderne geneeskunde speelde bloed een erg bescheiden rol. Zo was bloed niet langer de drager van ons erfelijk materiaal. Die rol nam het DNA over. Ook zien we sperma niet meer als opgehitst bloed. Van bloed word je niet meer zwanger, zoals de Franse onderzoeker François Magendie in het midden van de negentiende eeuw nog dacht. Nieuwsgierig injecteerde hij sperma in de aderen van vrouwen om ze te bezwangeren.⁷ Aan menstruatiebloed dicht men geen toxische eigenschappen meer toe. Menstruatiebloed doet geen bloemen verwelken of mayonaise mislukken. Medische wetenschap zette deze opvattingen als bijgeloof opzij. Nagenoeg alles wat men ooit over bloed be-

weerde, was verkeerd. De moderne houding tegenover bloed is nuchter, zakelijk en afwijzend. Bloed verloor in de moderniteit zijn romantiek. In de economie werd bloed afkomstig van dieren een restproduct dat gebruikt werd voor talloze industriële toepassingen – onder meer als voedsel voor de soortgenoten van de beesten waarvan het afkomstig was. Je moest er toch iets mee aanvangen. Politiek herinnerde bloed aan fanatieke tijden, aan *Blut-und-Boden*-ideologieën die we na de Tweede Wereldoorlog nooit meer wilden. Een moderne samenleving bouwde je op rationele abstracties zoals mensenrechten en niet op romantische sentimenten. Voor de moderne vrouw was menstruatiebloed maandelijks ellende. Wat was betekenisvol aan een biologische toevalligheid die vrouwen met apen deelden? Voor moderne lichamen is bloedcontact de voorbode van medisch onheil. Te hoge bloeddruk, bloedvaten die dichtslibben of rode slierten in je stoelgang: we houden niet meer van bloed.

Bloed is een onmodern vocht. Wie onbehagen ervaart met de onttoverde moderniteit, voelt heimwee naar tijden waarin bloed nog iets bijzonders was. Als student filosofie raakte mij dit onbehagen, dat bezongen werd door filosofieën die toen in de mode waren. Onbehagen was wat stromingen zoals fenomenologie, existentialisme, levensfilosofie of psychoanalyse met elkaar verbond. De new wave en postpunk van *The Cure*, *Echo and The Bunnymen*, *The Sound* en *The Sisters of Mercy* zetten dat cultuurpessimisme om in een melancholische sfeer. Dwepend en dansend werd ik ontvankelijk voor het effect dat het druppelende hazenbloed op mij had. Vroeg of laat zou een bloedroes mij bedwelmen. Mijn ouderlijk huis bood het ideale decor voor zulke ervaring. Mijn jeugd bracht ik door in een burgerwoning die was gebouwd in de sfeer van naoorlogs optimisme en ongekende welvaart. We gingen nog wel naar de kerk en naar katholieke scholen, en op Vlaamse feestdagen rook je nog de nostalgie naar een pre-industrieel Vlaanderen. Een wilde haas met Kerstmis of Pasen zorgde voor afwisseling van de dagelijkse varkenskotelet uit de agro-industrie. Niettemin had de moderniteit ook in dit katholieke en Vlaamse nest gezegevierd. Er was schaamte over de sympathie voor het irrationele nationalisme dat tot gruwel had geleid. Er was genot van de welvaart en de luxe die

de industriële wederopbouw verschaft. Mijn ouders waren Amerika dankbaar dat het hen had bevrijd uit de agrarische roes die een moordende nachtmerrie werd. Voor hen was de moderniteit niet ambigu, ze was levensreddend, en dit besef dempte hun heimwee als die op dronken dorpskermissen te luidruchtig werd.

Die modernistische overwinning weerspiegelde zich het tastbaarst in de glimmende netheid van het ouderlijk huis. Oude demonen kregen niet de kans om zich in vuil te nestelen. Zelfs van de wijnflessen in de kelder blies de werkster, die elke dinsdag en vrijdag langskwam, het ragfijne laagje stof weg. Van zolder tot kelder lag alles er proper als nieuw bij. Denk ik terug aan mijn moeder tijdens mijn jeugdjaren, dan zie ik haar in een schort, met een stofzuiger, een schuimende emmer, een vuilblik of een schuurborstel. Of met een sigaret. Poetsen was een modernistische strijd tegen de aantrekkingskracht van het animale en het irrationele. Hoe meer je poetste en hoe properder alles lag, hoe duidelijker de grens was tussen de redelijke mens en het onredelijke dier, en hoe kleiner de kans dat iets wat smerig, afschuwelijk en beangstigend is, genoeg schonk. Bleekwater was het beste middel om roes en lust te verdrijven.

Bij mij hielp het niet. Ondanks of precies doordat het hele huis zo fris ademde en van netheid glom, geraakte ik in de ban van dat bloedende beest dat zo fel contrasteerde met die hygiënische moderniteit. De tegenstelling tussen dat gevilde lichaam en de witgekalkte keldermuren was groot. Elke bloeddruppel bedreigde die properheid met een spat of met een vlek. Dat beest had alles wat dat moderne huis niet had. Het was wild en ontembaar geweest. Het bleef vuil en smerig wat je nog altijd aan de pels rond de poten rook. Het bleef ook angstaanjagend omdat jagers de kop en de borst met hagel hadden doorzeefd. Een propere dood was het niet geweest. Maar bovenal had dit hazenbloed iets mysterieus. Het stolde niet. Terwijl je dit toch van bloed verwachtte. Was hazenbloed iets aparts? Had Aristoteles gelijk wanneer hij beweerde dat bloed van wild niet stolde?⁸ Intussen weet ik beter, maar toen vond ik dat vloeibare hazenbloed mysterieus en onverklaarbaar.

Offerbloed

De toen erg populaire offertheorieën van René Girard en Walter Burkert gaven het laatste duwtje. Op dit ritueel uit de oudheid kom ik later terug. Girard en Burkert, die hun theorieën beide in 1972 publiceerden, deelden de overtuiging dat het bloedig doden van het dier de centrale handeling van het dierenoffer was.⁹ Niet zozeer het rituele eren van de goden, het eten van vlees of het gezelschap van vrienden bij een lekker maal vormden de kern van dit ritueel, maar het doden van een levend wezen door het gebruik van geweld en opspattend bloed. Dit trio van dood, geweld en bloed had bij Girard en Burkert weliswaar een andere functie. Voor Girard doorbrak dit trio de zelfvernietigende geweldspiraal binnen elke primitieve samenleving. Door offerbloed vloeide er minder mensenbloed. Het bloedende offerdier verving de wraakzuchtige vijand. Ook voor Burkert bood het offer de oplossing voor een menselijk agressieprobleem. Nu was het niet wraak en wederwraak die primitieve samenlevingen bedreigde, maar het elementaire besef dat jacht op dieren niet wezenlijk verschilde van jacht op mensen. Of je speer nu droop van hazenbloed of mensenbloed, je vlees naar wild of naar je buurvrouw smaakte, er was geen fundamenteel verschil. Het offerritueel loste die vaagheid op en trok een grens tussen aanvaardbaar en onaanvaardbaar geweld. Dood, geweld en bloed waren essentieel in het offerritueel. Zonder dit trio wist de deelnemer niet wat de bedoeling van het offer was, en wist hij niet dat de samenleving limieten stelde aan menselijke moordlust. Hoe verschillend deze theorieën onderling ook waren, ze gingen er beide van uit dat bloed een bijzonder effect op mensen had. Bloed wond op wanneer agressie vrij spel had, maar remde ook af en zorgde voor angst en schuld wanneer culturele regels die agressie intoonden. Gaven we toe aan onze natuurlijke moordlust, dan zorgde bloedcontact voor opwindings, roes en dronkenschap. Hadden religie en ritueel hun opvoedende werk verricht, dan leidde bloedcontact tot twijfel, oplettendheid en voorzorg. In beide gevallen had bloed een bijzonder effect, waarop het theater van het offerritueel gericht was.

Hoe het deze offertheorieën verging, vertel ik later. Nu wil ik al-

leen kwijt dat deze gezaghebbende theorieën van toen, voor zover ze mijn bloedroes al niet opwekten, mijn bloedervaring in een breed, historisch perspectief plaatsten. Mijn bloedroes was geen individuele ervaring meer, maar een collectief gegeven en een universele fascinatie. Het was een oerervaring die aan de basis lag van rituelen en handelingen die op onze duistere kanten betrekking hadden. Bloed was een oude donkerte waaraan de verlichte moderniteit voorbijging. Ik twijfelde niet aan deze theorieën. Ik had het ook zo gevoeld. Bloed had een bijzonder effect dat de moderniteit tot zwijgen wilde brengen, terwijl het gewoon deel uitmaakte van onze menselijke natuur. Hiermee herhaalde de moderniteit wat het christendom voor haar deed wanneer zij de strijd aanbod met heidense offers en deze praktijken uitroeide. Beide utopieën deelden hetzelfde motto: ontken dat de mens een bloeddorstig dier is dat genot beleeft aan geweld. Terwijl heidense religies dit inzicht aanvaardden en bloedrituelen bedachten om de demonie van het geweld binnen de perken te houden, deden christendom en moderniteit ons verlangen naar een bloedeloze wereld zonder duistere menselijke kant. Ik was Girard en Burkert dankbaar dat ze deze huichelarij doorprikten. In het heidense dierenoffer draaide alles nog om onze donkere kant. Wie dit voorchristelijke ritueel wilde begrijpen, kon niet voorbij aan de antropologische betekenis van geweld, doden en het effect van bloed. Wie door bloed geraakt werd, wist voorgoed dat er een minder fraaie wereld bestond.

Op zoek naar een verklaring

Zo dacht ik er toen als student filosofie over. Een paar decennia zijn ondertussen verstreken. De ervaring van bloedroes is me bijgebleven, zoveel is wel duidelijk, maar de tijd heeft intussen ook zijn kritische werk gedaan. Vele vragen zijn opgeborreld en vele antwoorden zijn de revue gepasseerd. Veel onderzoek is intussen verricht, waarvan dit boek een neerslag is. Tussen mijn oorspronkelijke ervaring en de uitgave van dit boek zit een hele tijd. Voor een stuk is dit te wijten aan de enorme hoeveelheid literatuur over

dit onderwerp. Ook bij onderzoekers blijkt bloed een geliefd thema. Het kost je veel tijd om je daar doorheen te worstelen. Voor een stuk is dit ook te wijten aan de persoonlijke dimensie van dit thema. Door het als zodanig te ervaren werd bloed een autobiografisch onderwerp. Het voedde mijn zingeving, identiteit en geluk. Oude denkbeelden verwerpen en nieuwe accepteren verloopt niet soepel. Je moet persoonlijke weerstanden overwinnen vooraleer je rijp bent voor een nieuwe kijk. Niemand verliest graag zijn oude geloof.

Dit boek zoekt een antwoord op de vraag waar bloedroes en bloedlust vandaan komen. Zijn dit echt fenomenen of zijn ze fantasie? Zijn ze echt, hoe kun je ze dan verklaren? Zijn ze denkbeeldig en te wijten aan onze verbeelding, waar komt die dan vandaan? Dat maakt het allemaal wat ingewikkelder. Natuurwetenschappelijke geesten zijn vooral geïnteresseerd in de vraag of bloedlust zich echt voordoet en materiële oorzaken heeft, bijvoorbeeld door chemische stoffen in het bloed. Die vraag is boeiend, maar toch te beperkt om het verschijnsel volledig te begrijpen. Wie weet zijn deze chemische stoffen helemaal niet nodig en is onze verbeelding van bloed al genoeg om ons op te winden. De verklaringen die ik dit boek geef zijn ruimer dan de natuurwetenschappelijke uitleg (al komt ook die ter sprake). Ze houden ook stand wanneer zou blijken dat niets in het bloed zelf in staat is om ons in een roes te brengen (waarmee ik nog niet zeg dat dit zo is). Zelfs al zit de bloedroes tussen onze oren, dan nog is het interessant om te weten waarom we er zo graag in geloven.

Die verklaringen licht ik straks toe. Ze structureren het boek tot een drieluik. In deze inleiding sta ik eerst nog even stil bij enkele antwoorden die op het eerste gezicht overtuigend lijken maar niet-temin te licht wegen. Er bestaan snelle en eenvoudige verklaringen die geen echt antwoord bieden. De Engelse *fin-de-siècle*-psychiater Henry Havelock Ellis schreef ooit dat 'er geen enkel natuurlijk voorwerp is met zo'n duidelijk emotioneel effect als bloed,' waaraan hij onmiddellijk toevoegde: 'en het is erg eenvoudig om te verstaan waarom dit zo is.'¹⁰ Ik had dit eenvoudige inzicht graag met Ellis gedeeld. Zelf vond ik het lastiger om te achterhalen waarom bloed

dit overrompelende effect heeft. Simpele verklaringen doen dus de ronde. Ik overloop er een tweetal om me daarna met betere kandidaten bezig te houden.

Zo bestaat er een eenvoudige medische verklaring voor bloedlust. Bloedlust treedt op bij mensen die lijden aan *congenitale erythropoëtische porfyrie* (CEP). Porfyrie is de verzamelnaam van zeldzame erfelijke ziekten waarbij een tekort aan heem voor uitlopende problemen zorgt. Heem is een belangrijk onderdeel voor de aanmaak van hemoglobine in onze rode bloedcellen. Kenmerkend bij porfyrie is dat urine wijnrood kleurt wanneer deze in aanraking komt met daglicht. Hier komt de naam 'porfyrie' vandaan, van het Griekse 'porphuros' (purper). Door het ontbreken van een enzym ontstaat overproductie van allerlei stoffen, waaronder dit paarse pigment. Bij CEP treedt ook overgevoeligheid voor licht op, met pijnlijke huidaandoeningen tot gevolg. Verder kleuren de tanden na verlichting met ultraviolet licht fluorescerend rood en is er risico op bloedarmoede omdat het paarse pigment bloedcellen vernietigt. Wegens deze symptomen werd CEP en andere varianten van porfyrie al sinds Bram Stokers *Dracula* (1897) geassocieerd met vampiers en vampirisme.¹¹ Speculaties dat CEP-patiënten zichzelf genezen door het drinken van heemrijk bloed en dat CEP meer voorkwam in Transsylvanië, zijn hardnekkig. De stap naar een medische verklaring voor bloedlust is gauw gezet. Bloedlust wordt een wanhoopsdaad van mensen die lijden aan CEP en op zoek zijn naar heemrijk bloed dat de pijnlijke symptomen even verzacht. Toen ik dierenartsen opbelde om mij meer te vertellen over het gerucht dat het bloed van geslachte dieren slachthuispersoneel agressief zou maken, vielen zij compleet uit de lucht. Ze hadden dit verhaal nooit gehoord. Maar één van hen twijfelde er niet aan dat indien het toch voorkwam dit ongetwijfeld te wijten was aan CEP.

Of CEP behandelbaar is door het drinken van bloed is twijfelachtig. Wil het maagsappen overleven en vervolgens in de bloedbaan terechtkomen, moet heem een sterke molecule zijn. Bloedtransfusie wordt toegepast, maar om de bloedarmoede door het verlies van bloedcellen te stoppen, niet om meer heem toe te voegen. Overigens komt aderlaten, aftappen of centrifugeren van bloed even vaak

voor. Door bloedtransfusie dreigt een overschot aan ijzer. Een eenvoudige behandeling bestaat niet. Hiervoor is de ziekte te complex. Kon je CEP aanpakken met wat heem gewonnen uit gedroogd bloed dan was dit al lang gebeurd. Zo simpel werkt het niet. Maar de grootste misvatting is dat je er bloedlust mee kan verklaren. Bloedlust is een verschijnsel dat optreedt bij menigten, tijdens gevechten en jachtpartijen, in slachthuizen. Niet bij iemand die lijdt aan een zeldzame erfelijke ziekte – één op een paar miljoen – die het daglicht schuwt en snel vermoeid is wegens bloedarmoede. Bloedlust vind je bij kerngezonde mensen en niet bij één maar bij een groep mensen die zich in de gepaste omstandigheden bevindt. Bovendien leidt behoefte niet automatisch tot genot. Ik ken niemand die opgewonden wordt van het zien of ruiken van medicijnen, al zijn die levensnoodzakelijk. Waarom zou je beneveld geraken bij het vooruitzicht iemands bloed te drinken, ook al is het levensreddend? Je zou toch ook niet staan springen om een bekertje urine te drinken als dit lichaamsvocht een even succesvol therapeutisch effect zou hebben. Vers bloed was nooit een heerlijk sapje. Nu niet en vroeger niet. Altijd heeft er een *horror cruoris* bestaan, wat nog niet betekent dat je die weerzin voor bloed in bepaalde omstandigheden niet kan overwinnen en dat bloedcontact zelfs opwindend kan worden. Alleen behoort een ziekte als CEP niet tot die omstandigheden.

Te simpele verklaringen geven geen antwoord op de vraag waar die opwinding vandaan komt. Ze laten een essentieel element van bloedlust buiten beschouwing. Dit is ook het geval bij de verklaring dat bloed symbool staat voor *leven* en *levenskracht*. Die associatie geeft bloedcontact allerlei effecten, waaronder het gevoel van levenslust. Dat er een oude traditie bestaat die bloed associeert met leven en levenskracht valt niet te ontkennen. Die traditie put uit de waarneembare rol van bloed bij leven en dood. Iemand die veel bloed verliest gaat dood. Een dood mens wordt lijkbleek en verliest de bloos op zijn wangen. Een lijk bloedt niet langer, aangezien het hart stopt en het bloed naar het laagste punt zakt – doorgaans de rug of de buik – waar het ontbindt. Nieuw mensenleven leek ondenkbaar zonder menstruatiebloed. Pas vanaf de menarche, de eerste menstruatie, is een meisje vruchtbaar. Is ze zwanger, dan hou-

den de maandstonden op. Houden de maandstonden voorgoed op, dan wordt een vrouw onvruchtbaar. Voor onwetende mensen ontstaat uit dit vrouwelijke bloed en het mannelijke zaad een nieuwe mens. Zonder bloed is er geen leven, alleen dood. Het Oude Testament herhaalt dit keer op keer. Twee keer zegt Leviticus (17:14) ‘Want de levenskracht van mens en dier is zijn bloed’ en in Deuteronomium (12:13) luidt het kort en krachtig: ‘Want bloed is het leven.’ Voor vele joden is die associatie de reden om geen dierlijk bloed te consumeren. Een jood eet geen bloedworst. Het bloed van geslachte dieren moet je in het zand laten weglopen. Of die associatie de echte historische reden achter het joodse spijsverbod voor bloed was, kun je sterk betwijfelen, maar zeker is dat de associatie ‘bloed = leven’ erg oud is. Omgekeerd zorgt deze associatie ervoor dat bloed een medicijn werd in de strijd tegen talloze kwalen – zo zou mensenbloed helpen bij epilepsie, geitenbloed tegen te bleke gelaatskleur en gedroogd kikkerbloed bij het stelpen van bloedingen. Voor mannen die graag een jongen wilden gold het advies dat ze best wat hazenbloed aan hun penis wreven vooraleer ze seks hadden.¹² Aan dat advies dacht ik in die kelder als student niet meteen.

Hoe oud en rijk die associatie tussen bloed, leven en levenskracht ook is, ze verklaart het verschijnsel van bloedlust niet. Opnieuw vertelt ze ons niet waarom bloedlust dat opwindende effect heeft. Bloed brengt leven en zorgt voor vitaliteit en energie, maar dat is nog wat anders dan opwinding, roes en extase. Bruisen van leven is niet te vergelijken met het gevoel van dronkenschap, zeker niet wanneer die bloedlust een agressieve zelfs dodelijke uitwerking heeft. Collectief sadisme, bloeddorst, lijkschennis: deze bloedlust is niet gericht op het leven maar op de dood van anderen. Dit is een levenskracht die dood en vernieling zaait, een roes waarin je meer bloed wil zien vloeien en een dronkenschap waarin je een onverzadigbare moordlust ervaart. Ben je bloedlustig, dan wil je geen bloed dat leven brengt maar bloed dat doodt en pijnigt. Die vernietigende kracht van bloedlust staat haaks op de vitale kracht van bloed. Bloedlust behoort tot de duistere krachten van de mens en niet tot de blijmoedige zijde van het menselijke bestaan. Wie bloedlust als

iets vitaals ziet, biedt nog geen antwoord op de vraag waarom die roes zo levensvernietigend uitpakt.

Drie verklaringen

In dit boek stel ik drie meer plausibele verklaringen voor. Ze delen het boek in drie delen en tien hoofdstukken in. Ik begin met de oudste uitleg, want ik ga chronologisch te werk: de *bovennatuurlijke* verklaring ('bloedmagie') waarin bloed een magische vloeistof is omdat bloed het contactpunt is naar een bovennatuurlijke wereld. Deze bovenwereld is het rijk van goden, geesten, overledenen en demonen. Het is een kosmos van superkrachten die een onverklaarbare maar niettemin erg directe en erg voelbare invloed hebben op het menselijk handelen. Door met bloed op een rituele manier om te springen, kun je die invloedrijke bovenwereld gunstig stemmen. Bloedrituelen zijn een middel om onheil af te wenden voor jezelf of juist te bewerkstelligen voor anderen. Die bloedmagie houdt ook gevaren in. De dialoog tussen aardse wereld en bovennatuurlijke wereld verloopt niet altijd zoals gewenst. In plaats van bescherming, genezing, voorspelling of iets anders wat je via bloedmagie vraagt, kunnen bloedrituelen je waanzinnig maken. De aangeroepen geesten die van bloed houden, kunnen je gek maken. Je geraakt bezeten door bloed. Je demonen willen er steeds meer van, voor steeds kleinere gunsten. In die bovennatuurlijke verklaring heeft bloedroes niets dierlijks of bestiaals, maar is hij net verheffend en spiritueel. Bloed brengt je niet met de lagere animale instincten in contact, maar met het machtige rijk van onsterfelijke geesten en occulte levenskrachten.

Deze bovennatuurlijke verklaring geeft een goed inzicht in de oorsprong van bloedlust. Het verklaart de bijzondere betekenis van bloed en het verklaart ook waarom bloedcontact je kan opwinden, ja zelfs gek kan maken. Ik vraag de moderne lezer niet om zelf in magie te geloven. Dat doe ik ook niet en is ook niet nodig. Deze verklaring blijft overeind, al is ze voor de meesten onder ons ongeloofwaardig. Punt blijft dat er ooit voldoende mensen waren die er wel

in geloofden. Voor hen was bloedmagie de verklaring voor bloedlust. Niettemin is het geloof in de bloedmagie taai. Ook in de moderniteit. En dit niet alleen in het uitdovende bijgeloof maar zelfs in de medische wetenschap. De kernidee dat bloed een bijzondere vloeistof is waarvan wetenschap de geheimen nooit volledig zal ontrefelen, leefde lang verder. Van een volledige onttovering van bloed was lang geen sprake, en al zeker niet bij wie het lastig had met de moderniteit. Dit moment komt wel dichterbij. Zodra de eerste druppels kweekbloed door onze aderen zullen stromen, is het duidelijk dat bloed niet meer geheimen bevat dan pakweg urine. Maar zover zijn we nog niet.

De tweede verklaring is de *bestiale* of *naturalistische* verklaring ('bloeddorst') die lezers met interesse voor natuurwetenschappen wellicht het meest interesseert. Bloedlust is hier een overblijfsel van of een terugval naar een primitieve en dierlijke toestand waarin de mens net als een roofdier beschikte over een agressief instinct – een jacht- of moordinstinct – dat hem hielp om prooien te bemachtigen of soortgenoten met geweld uit te schakelen. Bloedlust is een prehistorisch restant uit een woeste tijd en wilde omgeving. Dankzij het genot dat met bloedcontact gepaard gaat, beleef je plezier aan die agressie. Sadisme hielp je te overleven. Zoals seks je verleidt tot voortplanting, zo motiveert bloedlust je om je op onwillige dieren en mensen te storten. Iets wat we niet spontaan doen, omdat we walgen van bloed of angst hebben om verwond te geraken of dood te gaan, wordt makkelijker omdat we in een roes van bloedlust genot beleven aan geweld. Verdere details volgen, maar in grote lijnen is dit de kern van de naturalistische verklaring. Die verklaring is opgebouwd rond feitelijke beweringen die je wetenschappelijk kan testen. Ze bevat geen magische elementen. Mocht blijken dat wetenschap die beweringen niet kan staven, dan kan ze nog altijd een goede verklaring bieden voor het geloof in bloedlust. Een foute verklaring kan nog steeds een goede verklaring zijn, dit op voorwaarde dat ze ooit een groot draagvlak kende. Het moet aanneemelijk zijn dat veel mensen er ooit zo over dachten. In dat tweede deel van het boek vertel ik wat wetenschap over bloedlust weet. Kunnen we bloed ruiken? Worden we opgewonden en agressief van

contact met bloed? Wat is het effect van rood op ons gedrag? Hoe zit dat bij dieren? Het is onderzocht en je leest de bevindingen van dit onderzoek in het tweede deel.

De laatste uitleg voor bloedlust is de *huiveresthetische* verklaring ('filmbloed'). Deze verklaring spreekt zich er niet over uit of bloedlust natuurlijke of bovennatuurlijke oorzaken heeft, al zou haar dat niet verbazen. Ze heeft die oorzaken ook niet nodig. Het volstaat dat bloedroes mentale oorzaken heeft. Bloedlust kan gewoon tussen onze oren zitten. Door een bepaalde opvatting of een psychologisch mechanisme geraak je in die toestand. De huiveresthetische verklaring geeft ons ook de details van dit mechanisme. Bloedroes gaat terug op een dynamiek van afstoting en aantrekking die men in de esthetica aanduidt met het sublieme en die historisch verbonden is met de Romantiek. De afstoting krijg je omdat bloed een vloeistof is die angst en weerzin opwekt. Ik heb het in dat laatste deel van het boek over mensen die flauwvallen bij het zien van bloed, die lijden aan bloedfobie en die het genot van bloedcontact helemaal niet kennen. Maar alles wat vies en eng is, kan ook – voor wie er tegen kan en zich op voldoende afstand bevindt – aantrekkelijk worden. Denk aan het genot van een horrorfilm. Huiveren kan ook deugd doen. Bloed en bloedlust – zoals die van vampiers bijvoorbeeld – kunnen je aangenaam bang maken. Waar die paradoxaal aantrekkingskracht vandaan komt, is niet zo duidelijk. Je hebt de meest uiteenlopende theorieën. Volgens een theorie die mij wel aantrekt, zonder te beweren dat ze alle gevallen van aantrekkelijk bloed verklaart, komt de opwinding voort uit een dieper inzicht. Hoe walgelijk en angstaanjagend bloed ook is, het contact ermee raakt een diepe snaar. Het bloedcontact bevestigt een geloof dat je verrukt. Welk filosofisch geloof dat is, is nu al niet zo verrassend meer. Als student vermoedde ik al dat mijn onbehagen met de moderniteit wel iets met die roeservaring te maken had. Kennelijk was ik gevoelig voor de esthetica van het sublieme en het levensgevoel van de Romantiek. Door de angst en weerzin die het onmoderne bloed opriep, plaatste het vraagtekens bij het modernistische ideaal van controle en maakbaarheid. Die twijfel over de kracht van de Verlichting en macht van de moderniteit beviel me toen erg. Het

contrast tussen de propere kelder en het druppelende bloed van een wild dier, bracht die dynamiek van het sublieme op gang. De hui-veresthetische verklaring knoopt al deze elementen aan elkaar. Kern van deze verklaring is dat niet het bloed zelf ons in een roes bracht: het zijn onze denkbeelden over bloed die voor dat effect zorgen. Omdat we denken dat bloed iets heeft dat aan de moderniteit ontsnapt, brengen we onszelf in een toestand van verrukking.

Op zoek naar de betekenis

Mijn allereerste doel is te verklaren waar bloedlust vandaan komt. Daarvoor dienen die drie verklaringen en allerlei verhalen die ze stofferen. Dit is mijn eerste opdracht. Maar dit thema is te persoonlijk om me hiertoe te beperken. Ik wil niet alleen weten waar die bloedervaring vandaan komt. Ik wil ook achterhalen wat die ervaring te betekenen had. Had dat geluk van toen enig fundament? Was er eigenlijk wel iets om verrukt over te zijn? Dit is mijn filosofische opdracht. Dit boek keert op geregelde tijdstippen naar die ervaring terug om die betekenisvraag te beantwoorden.

Dat antwoord wil ik in deze inleiding nog niet kwijt. Je leest het ook niet in een apart hoofdstuk. Wel volgt het de verklaringen op de voet. Want al vallen betekenis en uitleg niet samen, ze houden op dubbele wijze nauw verband met elkaar. Vooreerst geeft elke verklaring inhoud aan die betekenis. De drie verklaringen omlijnen drie vormen van filosofisch geluk. De bovennatuurlijke verklaring ervaart ultiem geluk als het leggen van contact met een wereld die het louter materiële overstijgt. Bloed vormt het contactpunt naar een spirituele kosmos, en bloedroes verrukt zich over de communicatie met die hogere wereld. De naturalistische verklaring vindt diep geluk in het rondwaren van een primitief verleden in onze beschaafde wereld. Ze ontkent niet dat er slechts een materiële werkelijkheid is, maar bloed verbindt het heden met het verre verleden, wat voor een transhistorische ervaring zorgt. Bloedlust is een wild restant dat geen beschaving, hoe gesofisticeerd ook, kan temmen. De hui-veresthetische verklaring ten slotte, ervaart schoonheid in wat hui-

veringwekkend is. Dit paradoxale geluk komt voort uit het filosofisch besef dat maakbaarheid en controle, de banieren van de Verlichting en de moderniteit, overdreven illusies zijn. Duistere krachten blijven altijd machtiger dan verlichte idealen. Van gepaste afstand kan bloed voor een sublieme ervaring zorgen. Bloedroes verrukt ons over het ongelijk van de Verlichting.

Daarnaast delen die drie betekenissen in de sterktes en zwaktes van de drie verklaringen. Al geven deze verklaringen een goede uitleg voor bloedlust, ze steunen op uitgangspunten die sterk of zwak kunnen zijn. Kritiek of instemming met die punten betekent ook kritiek of instemming met de betekenis. Als blijkt dat bloed ons nog steeds voor raadsels stelt, dan kan dit de magische betekenis van bloed rechtvaardigen. Of als blijkt dat bloed chemische stoffen bevat die je opwinden, dan is dat toch wat anders dan wanneer bloedlust romantisch zelfbedrog is. Maar ook met een romantische fantasie valt te leven – als ze tenminste geen onaanvaardbare morele gevolgen heeft. Kortom: elke verklaring omvat beweringen die cruciaal zijn voor de filosofische rechtvaardiging van mijn ervaring. Die beweringen zal ik toetsen. Valt die toetsing tegen, dan zijn de gevolgen vlug duidelijk. Het geluk heeft geen fundament. Een diepere betekenis is er niet of valt niet te verdedigen. Ook hier vormt mijn ambigue houding tegenover de moderniteit de achtergrond. Welk geluk laat de moderniteit nog toe? Van welk geluk moeten we afscheid nemen? Is bloedroes geen beleving uit een hopeloos verouderde wereld? Is er nog toekomst voor dat onmoderne geluk in onze samenleving? Daar draait dit hele boek in wezen om.

Om de materie te beheersen legde ik me enkele beperkingen op. Bloedlust, niet bloed, was mijn startpunt. Een geschiedenis van het denken over bloed bied ik niet aan, wat gezien de enorme hoeveelheid literatuur over allerlei aspecten ook niet mogelijk is.¹³ Je kunt alleen maar geschiedenissen over afzonderlijke bloedthema's schrijven. Vele thema's komen bijgevolg niet aan bod. Ik heb het niet over de rol van bloed bij maagdelijkheid of bij besnijdenis, niet over bloedschande (incest) en bloedverwantschap, niet over flagellanten of bloeddoping. Niettemin komen vele thema's wel aan bod – zoals vampiers, bloedtransfusie, offers, aderlaten, bloedmedi-

cijnen – en ook schets ik de grote historische lijnen in het denken over bloed, waardoor dit boek toch nog een soort bloedgeschiedenis wordt. Alleen ontmoet ik die thema's vanuit mijn focus op bloedlust en bloedroes. Deze thema's verbinden alle andere met elkaar. Daarnaast beperk ik me tot het Europese continent en de Europese cultuurgeschiedenis, met uitzondering van korte uitstapjes naar de joden en christenen in de Levant, naar Japan en naar de oude Egyptenaren. Amerikaanse, Afrikaanse of islamitische verhalen zal de lezer in dit boek niet vinden. Dus geen Azteekse mensenoffers, niets over het islamitische *hijama*-ritueel – een religieuze variant van aderlaten – en geen bezoek aan nog bestaande dierenoffers in Cuba, Nepal en Indië. Hoe interessant die ook zijn, ze vallen buiten mijn afbakening. Onvermijdelijk is mijn aanpak westers en Europees, maar dat was ook uitdrukkelijk mijn bedoeling. Dit boek is een reflectie over de rol van bloed in onze cultuur. Waar komt die fascinatie vandaan en wat blijft er nog van over in een snel veranderende wereld?